

УДК 398.83(=161.2=114):82.091

Олеся Церковняк-Городецька

ДО ІСТОРІЇ ПОБУТУВАННЯ ПІСНІ
«ЇХАВ КОЗАК ЗА ДУНАЙ»:
УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ПАРАЛЕЛІ

У статті йдеться про історію виникнення та побутування пісні «Їхав козак за Дунай». Зосереджується увага на тому, що мелодію пісні обробив Л. Бетховен, простежується географія побутування та поширення твору.

Ключові слова: пісня, козак, фольклор, Людвіг ван Бетховен.

The article deals with the history of appearance and existence of the song *The Cossack Rode beyond the Danube*, focusing on the fact that L. Beethoven has adapted the song. It also traces the geography of existence and distribution of the work.

Keywords: song, Cossack, folklore, Ludwig van Beethoven.

Пісня – це частина духовного життя українців, вона є вірною товаришкою в щасті і горі, яка не покидає ні в дні радості, ні в дні смутку, яка крок за кроком слідкує за нами від самого дитинства і до смерті. Передусім вражає дослідників багатство форм, змісту, образів, символів, найрізноманітніша манера виконання пісень. Тема українських пісень надзвичайно глибока та багатоаспектна. Саме тому зацентровано увагу на дослідженні історії та побутуванні загальновідомої пісні «Їхав козак за Дунай».

Знана дослідниця слов'янського фольклору Лариса Вахніна у своїй статті «Мотив “Дунаю” в народних баладах: пограниччя культур» пише: «Слід відзначити, що до аналізу семантики Дунаю в контексті історичних подій, що пов'язані з долею на-

родів, зокрема українців, зверталися в різний час відомі вчені, зокрема Ватрослав Ягич, Олександр Потебня, Іван Франко, Олексій Дей, Григорій Нудьга, Микола Мушинка, Олександр Астаф'єв та ін.» [1, с. 79].

Можливо, не всім відомо, що українську пісню «Їхав козак за Дунай» у ХІХ ст. співали німецькою мовою, бо мелодію її обробив Людвіг ван Бетховен. І понині мало хто знає, як вона перейшла рубежі інших країн, і звідки взяв її великий композитор.

Пісня «Їхав козак за Дунай» з'явилася у ХVІІІ ст. й одразу набула величезної популярності. Відомий російський історик і письменник Микола Карамзін у біографічному словнику «Пантеон российских авторов», виданому 1801 року, вперше згадує автора цієї пісні – харківського козака Семена Климовського. Його ще й досі називають легендарним, хоча це цілком історична особа, один з найкращих українських поетів початку ХVІІІ ст.

У Петербурзькій публічній бібліотеці зберігається унікальна реліквія – зошит німецького композитора Л. Бетховена. У ньому – власноручні нотні записи композитора, зроблені 1816 року, зокрема ноти (без слів) шести пісень. Одна з них – мелодія популярної української пісні «Їхав козак за Дунай».

Яким чином українська народна пісня опинилася в полі зору німецького композитора? Згідно з однією з версій, пісня потрапила до Німеччини разом із солдатами російської армії, що воювала з Наполеоном (серед переможців було чимало українців). Уперше український першовзір був надрукований Іваном Прачем у Санкт-Петербурзі ще за життя автора. З народних уст мелодію почув і невдовзі видав німецький гітарист І. Генглез. А вже в наступному столітті, 1808 року, цю пісню в Баден-Бадені заспівала прислуга російських дворян, і твір так захопив німецького поета Христофора Августа Тідге (1752–1841) і швейцарського економіста Жана Шарля Леонара Сімонді (1773–1842), що вони навперейми заходилися перекла-

дати його – кожен своєю мовою і на свій лад. Щоправда, після видання тексту з нотами – «Der Kozak und sein Madchen» – про німецьких закоханих Оліса і Мінку, цю пісню підхопила вся Німеччина, а за нею і Європа. Звідти, певне, запозичив для себе мелодію і великий Бетховен. За іншою версією, пісню привезла німецька мандрівниця Ельза Ріці, яка 1796 року побувала в Росії та Україні. Найпереконливішою ж визнана така версія: Бетховен, що жив з 1792 року у Відні, познайомився із сином останнього українського гетьмана Кирила Розумовського – Андрієм, послом Росії в Австрії. Посольський особняк у Відні з його знаменитими музичними вечорами був своєрідним «українським острівцем» – тут незмінним успіхом користувалася саме українська музика у виконанні українських співаків і бандуристів.

З 1806 року Бетховен, серед інших знаменитостей того часу, був частим відвідувачем посольських вечірок. Композитору сподобалися почуті тут українські пісні – дивно мелодійні, співучі, захоплюючі. Андрій Розумовський замовив Бетховену три квартети, і композитор виконав це замовлення. У перший квартет він включив мелодію української народної пісні «Ой надворі метелиця», у другій і третій – варіації на тему пісні «Од Києва до Лубен». Знаменитий французький письменник Ромен Роллан із захопленням відгукувався про ці твори: «Я наважусь навіть сказати, що вони вище всіх квартетів. Крім оригінальної вигадки і нечуваної відваги, вони характеризуються симфонічною досконалістю звучання» [див.: 2, с. 111–112].

У 1873 році до Росії приїхав німецький письменник Георг Коль – шукав сліди автора пісні «Їхав козак за Дунай», вельми здивувався, бо в рідному краї про геніального чоловіка знали надто мало. Михайло Максимович назвав його ім'я в передмові до книги українських народних пісень: «Сія пісня складена козаком Семеном Климовським, якому, напевно, належить і чимало інших, що лишилося невідомим <...> Климовський жив близько 1724 року, написав <...> поему про правду і ве-

ликодушність благодійників, яка зберігалася в імператорській бібліотеці» [3, с. 110]. Є припущення, що Семен Климовський здобув гарну освіту. Навчався в Києві, бо знався на літературі, філософії та музиці. Певне, непоганим був і вояком. Про його відвагу свідчить хоча б той факт, що не побоявся порадити самому Петрові І, аби «був смиренний перед народом». Одне слово, запропонував можновладцеві погамувати хворобливе владолюбство й прислухатися до думки народу. Нечувана зухвалість, як на ті часи. За таке незадовго до того скарали гетьмана Павла Полуботка. Цар наказав заслати нахабу якомога далі. С. Климовський опинився серед безкрайого степу на Харківщині. Побудував хату, завів пасіку, заснував село. За деякими свідченнями, почувався щасливим і дожив до глибокої старості майже до кінця XVIII ст. Проте повернімося до німецького композитора. Інтерес Бетховена викликав і український танець «Козачок». Його мелодію композитор використав у своїй творчості двічі: у 8-й сонаті для скрипки і фортепіано, а також у першій частині 16-ї сонати для фортепіано. Мелодії козацьких пісень, почутих у Розумовського, маестро включив у заключну частину «Апасіонати» і знамениту 9-ту симфонію, а в одній з його сонат звучить українська пісня «Одна гора високая». На окрему увагу заслуговує власне символічне наповнення гідроніма Дунай, який ще в українському фольклорі набув значень «велика ріка», «велич»: «Нам думати про новий урожай, / Щоб стали в ріст пшениця, як Дунай...» (Д. Павличко), «Твого [С. Крушельницької] співу краса була, очей, / Дунаєм любові / до людей...» (В. Коломієць), тому не даремно цей гідронім може персоніфікуватися, «отримуючи» від поета ще й ім'я по-батькові: «Уклін, Дунаю Йваничу, тобі!..» (І. Нехода). До пісні «Їхав козак за Дунай» Бетховен звертався кілька разів. Уперше – у 1815–1816 роках, готуючи збірку шотландських (!) народних пісень, яку йому замовив видавець Томсон з Единбурга. Трохи пізніше маестро знову повернувся до вподобаної української пісні, цього разу обробивши її для

голосу в супроводі фортепіано, скрипки та віолончелі. Втретє він робить нову обробку – для фортепіано з флейтою. Ця робота побачила світ у збірці «Варіації на російську тему». Втім, не лише Бетховен захоплювався піснею «Їхав козак за Дунай». Майже в цей час вона з'являється друком в Англії. Варіації на тему цієї пісні пише німецький композитор, основоположник німецької романтичної опери Карл-Марія Вебер.

У 1818 році австрійський композитор Йоганн Гуммель, учень Моцарта, зробив прекрасну обробку пісні «Їхав козак за Дунай» для фортепіано, віолончелі та флейти. А в 1839-му її обробив для чоловічого хору німецький композитор Йоганн-Крістіан-Фрідріх Шнайдер. У результаті, самодіяльні колективи і хори, яких тоді було безліч у Німеччині, почали виконувати пісню, зробивши її надзвичайно популярною у Європі.

Варіації на тему «Їхав козак за Дунай» написав також італійський композитор Томмазо Траетта, а італійський переклад – Домініціс. Французькою мовою пісню переклав хтось із польських емігрантів, яких тоді було чимало в Парижі. Але своїй справжній популярності у Франції українська пісня завдячує польському композитору і скрипалю, учневі великого Ніколо Паганіні – Каролу Липинському, який з величезним успіхом виступав у Парижі, виконуючи, серед інших, і «Їхав козак за Дунай».

У 1814-му Вітезлав Ганка опублікував у Відні переклад пісні чеською мовою. А за рік в американському м. Філадельфії були надруковані ноти пісні та її англійський переклад. Ще через рік ноти і текст видаються в англійській столиці, а в 1822-му – в американському Балтиморі.

На початку ХХ ст. в США з'явилися нові переклади пісні. Нею зацікавилися співаки, композитори, аранжувальники. У 1925-му вона була включена в оперету «Song of the Flame» як центральний дует усього твору (його виконують закохані під час розлуки).

Ця оперета мала величезний успіх, ішла на сцені Нью-Йоркської опери 219 разів (!) поспіль. Українську мелодію для цієї оперети аранжували відомі американські композитори Герберт Стосат, автор музики до багатьох голлівудських фільмів, і знаменитий Джордж Гершвін. Між іншим, він провів дитинство в Нью-Йорку на вулиці під назвою «Мала Україна». Імовірно, там проживало чимало наших емігрантів. У будь-якому разі, за словами самого Гершвіна, вже з дитинства він був непогано ознайомлений з українцями і їхніми піснями...

У тому ж 1925 році в США вийшло фундаментальне багатомне видання «Міжнародна бібліотека музики для вокалістів». У VI томі серед кращих пісень усіх часів і народів надрукована й українська – «Їхав козак за Дунай».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вахніна Л. Мотив «Дунаю» в народних баладах: пограниччя культур. *Українське пограниччя: варіативність традиційної культури. Одеські етнографічні читання* : зб. наук. праць. Наукове видання. Одеса ; Тульча : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. С. 79–87.

2. Нудьга Г. Козак, філософ, поет / ред.-упоряд. Л. Сенік ; Благодійний фонд-фундація ім. Г. Нудьги, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 1999. 206 с.

3. Сборник украинских песен, издаваемый Михаилом Максимовичем. Киев : в Тип. Феофила Глюксберга, 1849. Ч. 1. 129 с.

REFERENCES

1. VAKHNINA, Larysa. The *Danube* Motif in Folk Ballads: A Borderland of Various Cultures. In: Nataliya PETROVA (editorial board's executive secretary). *The Ukrainian Borderland: A Traditional Culture's Variability. Odesa Ethnographic Readings: Collected Scientific Papers: A Scientific Edition*. Odesa: Illia Mechnykov Odesa National University, 2018, pp. 79–87 [in Ukrainian].

2. NUDHA, Hryhoriy. *Cossack, Philosopher, and Poet*. Edited and compiled by Liubomyr SENYK. H. Nudha Charitable Endowment, Ivan Kryp'yakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 1999, 206 pp. [in Ukrainian].

3. MAKSIMOVICH, Mikhail (compiler, preface's author, annotator). *A Collection of Ukrainian Songs, Published by Mikhail Maksimovich*. Kiev: Teofil Glücksberg Printing House, 1849, pt. 1, 129 pp. [in Russian].

SUMMARY

The article deals with the history of appearance and existence of the song *The Cossack Rode beyond the Danube*, focusing on the fact that L. Beethoven has adapted the song. It also traces the geography of existence and distribution of the work.

The Italian composer Tommaso Traetta also wrote variations on the theme *The Cossack Rode beyond the Danube*, with the Italian translation by Dominicis. One of the Polish emigrants, numerous in Paris at the time, has translated the song into French. However, true popularity of the Ukrainian song in France was owing to the Polish composer and violinist, a great student of Niccolò Paganini, Karol Lipinski, who has played with great success in Paris, performing, among other things, *The Cossack Rode beyond the Danube*.

Keywords: song, Cossack, folklore, Ludwig van Beethoven.